

Neutralitetspolitiken i praktiken

av Olof Santesson

NU VET VI bättre. Vi vet hur det förhöll sig med det kalla krigets neutralitetspolitik bakom fasaden av strikt allenagående. I den bistra praktiken fick inget hindra Sverige från att vidta förberedelser för den händelse att det skulle bli krig och landet anfallas av Sovjetunionen. Vi räknade då med att få hjälp från väst, och det rörde sig om ett i förväg rätt långt drivet samarbete. Flera har bidragit med vittnesbörd om denna återförsäkringspolitik, reservoption eller livlina; barnet har många namn.¹

Sekretess och brist på källor sätter dock betydande hinder för vårt vetande om regeringens egen styrande roll, och en ny akademisk avhandling pekar på vad som kanske snarare kunde vara militärens egen säkerhetspolitiska agenda.²

Den har skrivits av civilingenjören Johan Gribbe, som kommer in på det tidigare kalla krigets svenska säkerhetspolitik från en försvarsteknisk utgångspunkt. I huvudsak avser avhandlingen förloppet, från våren 1953 till sommaren 1959, bakom anskaffningen av signalspanings- och stridsledningssystemet Stril 60. Det var ju resultatet av ett nätverkssamarbete först mellan svenska och brittiska forskare och mot slutet ett upphandlingsskede, där inte minst ledamoten av vår akademi Sven-Olof Olsson, då kapten, spelade en viktig roll.

En regelrätt recension borde ta fasta på allt det som här dras fram om det intensiva förarbetet till Stril 60 utifrån ett halvt improviserat kontaktskapande, inte minst belysningen av interiörer referaten av tongångarna inom flygvapnet. Men det är lockande att mer granska vad som därmed tillförs debatten som den svenska neutraliteten.

Författaren anser sig kunna visa att den systemutbyggnad av det svenska flygvapnet som såväl forskare som tekniker och militärer gemensamt möjliggjorde i själva verket bidrog till att forma den svenska neutralitetspolitikens innehåll bortom regeringens officiella retorik. Här ska han göras viss orätt genom så tillvida att uppmärksamhet endast ägnas åt hans diskussion kring det politiska beslutsfattandet, som finns koncentrerad till ett avslutande kapitel.

I Gribbes huvudsakligen deskriptiva framställning framstår det svensk-brittiska teknikutbytet under några tidiga år som synnerligen intimt, Med det alliansfria Sverige hade sålunda britererna ett djupare och mer omfattande samarbete än som etablerades inom Natokretsens eget forskningsprogram.

Författaren skriver dock själv att samarbetet kulminerade under vintern 1956–1957 för att därefter gå in i mer vanliga industriorganisatoriska former, något hans

själv kallar mindre kontroversiellt. Detta gör det något svårt att bedöma vilken bärighet resonemangen kring nätverkens betydelse har på andra perioder av det kalla kriget.

Tesen är här att nätverksbyggandet var ett centralt inslag i den svenska militärledningens strategi för att knyta det svenska försvaret till väst. Neutralitetspolitikkommisionen, som på sin tid ansåg att det saknades förutsättningar för långtgående integration (med Danmark/Norge) av luftförsvaren, förklaras inte ha förstått att Nato endast eftersträfvade ett förvarningssystem med viss stridsledningskapacitet. Svenskarna hade längre gående ambitioner än dåtida tekniska förutsättningar medgav, särskilt vad gäller en så central fråga som igenkänningssystem.

Stillsam i tonen men i sak tyngre är kritiken mot Rolf Ekéus säkerhetspolitiska utredning för påståendet att ”svenskt luftrum skulle respekteras, åtminstone i inledningskedet av en konflikt”. Inget i det bevarade materialet från de i sammanhanget viktigaste brittiska departementen, Air Ministry and Ministry of Supply, tyder på annat än att ett svenskt luftförsvaret betraktades som en strategisk brittisk tillgång. Utifrån sådana källor kan man knappast känna igen sig i den säkerhetspolitiska utredningens beskrivning av verkligheten, anser Gribbe.

Hans utgångspunkt blir att svenskarna hela tiden hade ambitionen att utveckla ett system som skulle möjliggöra samverkan med Natos flyg i händelse av krig. I den bilden ter sig det svenska agerandet på det militärtekniska och vetenskapliga planet mer komplicerat än det framstår hos de socialdemokratiska professorerna Ulf Bjereld, Alf W Johansson och Karl Molin i deras sammanfattande volym i projektet SUKK (Sverige under kalla kriget).

I ljuset av det tekniska utvecklingsarbetet kan neutraliteten snarast ses som en fond mot vilken de militära utlandskontakterna kunde utvecklas. Regeringen hade inte kunskap om allt, planering kunde ske inom ramen för ett vidare politiskt mandat som i det aktuella fallet flygvapenledningen uppfattade sig ha. Det saknas heller inte exempel på hur ledande UD-män kunde hålla känsliga och kontroversiella frågor borta från politiken genom att låta militärförvaltningen ta ansvar för stora delar av innehållet.

Hur långt kan då resonemanget drivas? Vem styrde vad?

Omfattningen och innebörden av den delegering som här aktualiseras kan vägas mot en motsatt slutsats om det kalla krigets ”högsta ledning” i Sverige i ett annat, militärhistoriskt präglat projekt, FOKK (Försvaret och det kalla kriget).³ Säkerhetspolitiken framstår där som en politikers suveräna domän, där militärledningen är en lojal verkställare av neutralitetspolitiken, användbar för underrättelse- och tekniska internationella kontakter men hållen utanför en dialog kring de mest centrala frågeställningarna.

Tudelad svensk säkerhetspolitik?

Hos Gribbe framträder neutraliteten kanske mest som en ”politisk konstruktion”. Han skriver rent av om vad som kunde beskrivas som en tudelning av den svenska säkerhetspolitiken i skilda utrikes- och försvarspolitiska linjer. Flygvapnets planerings- och systemuppbyggnad förklaras botten ”helt enkelt i en professionell analys av en luftoperativ hot bild som hade mycket lite att göra med den svenska regeringens utrikespolitiska deklamationer”.

Statsmakternas mål var att bedriva en sådan politik som skulle öka Sveriges möjligheter att undgå att dras in i ett krig i Europa. Gribbe får det till att försvarspolitiken byggde på ”det motsatta scenariot”: chanserna att stå utanför skulle vara små, och ”den enda möjligheten att undgå nederlag och ockupation var att få snabb hjälp från västmakterna, ”vilket också diktade villkoren för svensk krigsplanering”. Formuleringen låter sig tolkas som att åtminstone flygvapnet ställde sig utanför – snarast i motsatsställning till – det svenska kalla krigs-försvarets primära uppgift att med sin styrka, organisation och utbildning avskräcka ett (sovjetiskt) angrepp!

Frågan gäller måttet av svensk målmedvetenhet. En forskare i USA anser sig ha visat att den amerikanska kärnvapenpolitiken och teknikutvecklingen under det kalla kriget inte ska ses som en enhetlig och sammanhållen strategi, beslutade och styrd av den centrala försvars- och utrikesledningen utan snarare som det till stora delar av oplanerade slutresultatet av en mängd samverkande processer inom olika delar av statsapparaten. Det kunde tänkas ge stöd åt tanken att inte heller svenskt beslutsfattande under det kalla kriget hade förutsatt ett allt styrande nationellt maktcentrum.

Gribbe finner att 1950-talets socialdemokratiska regering hade svårt att föra en konsekvent politik, inte minst med tanke på skillnader i synen mellan utrikesminister Östen Undén och en mer försvarsvänlig gruppering representerad av statsminister Tage Erlander och försvarsministrarna Torsten Nilsson och Sven Andersson. ”Neutralitetspolitiken ska mot denna bakgrund inte ses som ett fritt politiskt val bland många utan snarare som en situation som den politiska ledningen till sist hamnade i mycket på grund av omständigheternas makt.”

Ja, det kalla krigets uppdelning mellan stormaktsblock skapade onekligen även de svenska omständigheterna, men skulle Erlander och Undén alls känna igen sig i beskrivningen eller senare Olof Palme med sin aktiva utrikespolitik med ramar som även militären fick godta? Satt deras vilja i sjön?

Helt utan källhänvisning påstås också att 1950-talets svenska krigsmakt inte nödvändigtvis skulle ha nöjt sig med rollen som verkställare av regeringens politik. ”En konsekvent och strikt genomförd neutralitetspolitik, utan bindningar till västmakterna, hade knappast accepterats av militärledningen...” Som om denna inte helt godtog tanken att lyda under det demokratiska samhällets civila kontroll. Vad skulle militären då ha gjort?

Hur långt Gribbe skulle vilja gå i sin beskrivning av en tudelad svensk säkerhetspolitik är dock inte helt klart. Han säger sig inte ha hittat något som tyder på att de militära myndighetscheferna skulle ha gått bakom ryggen på regeringen eller överskridit sina befogenheter i utlandskontakterna. Det innebär väl en anslutning till den numera vedertagna uppfattningen att regeringen – rättare sagt några av dess ledande medlemmar – hade låtit vidta ensidiga förberedelser för att söka hjälp utifrån ifall det värsta skulle hända.

Det förefaller onekligen troligt att britterna, när det gäller Stril 60, inte befarade att deras teknik skulle kunna vändas emot dem i krig och under en överflygning mot mål i Sovjetunionen. Vi har fått ny kunskap att införliva med en växande litteratur kring verklighetens svenska säkerhetspolitik under det kalla kriget. För den skull ter sig knappast rimligt att reducera regeringens beslutsförmåga till neutralitetsretorik.

I Johan Gribbes vetenskapshistoriska perspektiv blir neutralitetspolitiken en inrikespolitisk konstruktion framtvingsad i stabilitetssyfte, och han menar att detta hade ett pris: ”det svenska agerandet framstod som splittrat och fragmenterat för utländska betraktare”. Detta måste nog bevisas med betydligt starkare argument. Hans egen bok ger snarare motsatsen vid handen: briterna visste tillräckligt mycket om var de hade svenskarna för att våga och vilja ge sig in i försvarstekniskt samarbete.

Återstår ändå en intressant fråga om hållningen och tilltron till regeringens politik var en annan inom flygvapnets ledning än t ex arméns, varifrån uppenbart tidigare forskare har kunnat hämta mest material. Vi har i varje fall fått nya indicier på att varken Rolf Ekéus säkerhetspolitiska utredning eller SUKK-professorerna med sina resonemang har gett sista ordet om Sveriges neutralitet och den säkerhetspolitiska praktiken under det kalla kriget.

Författaren är ledamot av KKrVA.

Noter

1. Till de viktigaste arbetena hör Petersson, Magnus: ”Brödrafolkens väl”: *Svensk-norska säkerhetspolitiska relationer 1949–1969*, Santérus, Stockholm 2003; Nilsson, Mikael: *Tools of Hegemony: Military Relations 1945–1962*, Santérus Academic Press, Stockholm 2007; Widén, Jerker: *Väktare, ombud, kritiker: Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961–1968*, Santérus, Stockholm 2009; Dalsjö, Robert. *Life-Line Lost. The Rise and Fall of “Neutral” Sweden’s Secrete Reserve Option of War Time Help from the West*, Santérus Academic Press, Stockholm 2006; Holmström, Mikael: *Den dolda alliansen. Sveriges hemliga NATO-förbindelser*, Atlantis, Stockholm 2011.
2. Gribbe, Johan: *Stril 60: Teknik, vetenskap och svensk säkerhetspolitik under det kalla kriget*, Stockholm papers in the History and Philosophy of Technology, TRITA-HOT 2064, Gidlunds Förlag 2011 (Försvaret och det kalla kriget, FOKK, publikation nr 32)
3. Santesson, Olof: ”Man lyssnade på militären när det passade” i Artéus, Gunnar och Zetterberg, Kent (red): *Högsta ledningen: Förhållandet mellan regeringen och överbefälhavaren under det kalla kriget*, Axel Abrahamsons Förlag, Printfabriken, Karlskrona 2011 (Försvaret och det kalla kriget, publikation nr 26)